

“Guds egen udtrøckelige Lov” eller bibeltekstens forældede retsregler?

Teologers bidrag til sekulariseringen af dansk ret

Af lektor, dr.theol. Tine Reeh

Hvilken indflydelse havde teologer og forandringer i teologien på sekulariseringen af 1700-tallets retsvæsen i Danmark-Norge? Det er hovedspørgsmålet i et kirkehistorisk forskningsprojekt, der undersøger et enestående materiale af teologiske betænkninger til brug i retssager.

To sager fra Norge

I 1692 blev Det Teologiske Fakultet på Københavns Universitet bedt om at udfærdige et høringssvar til Christian den 5., da to af kongens undersåtter, Gunhilde Ifuersdatter og Daniel Olufsen, havde begået blodskam. Daniel var gift med Gunhildes moster, men havde i to år haft et seksuelt forhold til den ugifte Gunhilde. Det resulterede i en barnefødsel, og Gunhilde og Daniel blev dømt til døden ved de lokale retsinstanser i Norge. Før dommen blev eksekveret, blev den sendt omkring den enevældige monark, som udbad sig vejledende rådgivning fra “sit Universitets” teologiske professorer.

Et enstemmigt fakultet svarede, at Gunhilde og Daniel begge havde begået grove forseelser imod Guds egen lov, særligt de seksuelle forbud i Tredje

Mosebog 18,12-14 og 20,19-20. Man kunne derfor ikke råde majestæten til “imod Guds egen udtrøckelige Lov med sin høye kongelig Magt at dispensere”. I stedet anbefalede man kongen at stadfæste dødsstraffen “paa det saaledis at det Onde maatte udrødis af E.M. [Eders Majestæts] Folch andre til Exempel och Afskye”.

Godt 60 år senere, i 1754, blev Anders Mortensen Fuurhøfde og Dordi Zachariædatters sag ligeledes sendt til udtalelse hos fakultetet. Den unge mand, Anders, havde giftet sig med en 22 år ældre kvinde. Efter noget tid indledte han et forhold til hendes datter, Dordi, der var omkring 16 år gammel. Hun blev gravid, og Anders arrangerede nu, at en soldat ved navn Peder påtog sig faderskabet og giftede sig med Dordi. Umiddelbart efter brød Dordi sammen under sin konfirurationsforberedelse og bekendte, hvem der var far til hendes barn. Dordis mor gik i forbøn for sin datter og erklærede samtidig, at Anders havde været en god og elskelig ægtemand. Den lokale præst bevidnede, at Dordi var en from, men i kristendom vankundig pige, samt at An-

ders havde ført et “skickeligt og u-forargeligt Levnet, hvorfor han mindst havde tænkt, at han [Anders] skulle forført sin Stif-Datter”. Ifølge Mosebøgerne kunne det imidlertid ikke tillades at have kødelig omgang med både en mor og hendes datter, så Anders og Dordi idømtes begge dødsstraf i Bergen.

Den alvorlige sag blev forelagt kongen, der udbad sig fakultetets betænkning. Professorerne vurderede i dette tilfælde ikke sagen helt ens. Der var dog bred enighed om, at den nyere videnskab hævdede det synspunkt, at Mosebøgenes vers om blodskam og berømmelsen af straffen “henføres til de *Jødiske Forrensiske Love*”. Derfor havde den ikke nødvendigvis gyldighed for moderne kristne øvrigheder.

Denne ændrede opfattelse blandt fakultetets professorer åbnede mulighed for, at kongen kunne benåde begge undersåtter. Den 3. juni 1754 underskrev Frederik den 5. på Gottorp Slot en resolution, hvorefter Anders skulle arbejde resten af sit liv på Aggerhus fæstning, mens Dordi blev deporteret til det nordligste af riget for at arbejde i “Fiskerlejerne”.

Teologers bidrag til sekularisering

De to sager er ikke enkeltstående, men en del af et udbredt fænomen i samtiden, nemlig brugen af Moseloven, såkaldt mosaisk ret, i retssystemet. De viser samtidig, at der fandt afgørende ændringer sted i 1700-tallet, og at forandringer i de teologiske opfattelser spillede en central rolle for ændringerne.

Tidligere beskrivelser af udviklingen i retsvæsenet i 1700-tallet har typisk taget udgangspunkt i lovgiveres og juristers

rolle. Man har anskuet forandringerne fra et “top down” perspektiv og betonet påvirkninger fra oplysningstænkere og ikke-teologers religionskritik. Med en generøs bevilling fra Carlsbergfondet har jeg nu fået mulighed for at foretage nye undersøgelser, der kan give en mere nuanceret forståelse af sagen – særligt med henblik på, hvilken indflydelse teologer og forandringer i teologien fik for sekulariseringen af 1700-tallets retsvæsen.

Projektets udgangspunkt er de faktiske retssager og den retspraksis, der var under forandring flere årtier, før lovgivningen formelt blev reformeret. Her ser man – måske overraskende – at datidens nye teologiske trends bidrog til en vidtforegnet mentalitetsændring. Den kan konkret iagttages i ændrede argumenter og praksis i retssager og bidrog til en moderne differentiering mellem teologi og jura i den offentlige forvaltning.

Teologer som juridiske eksperter

Reformationen i 1536 omkalfatrede forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Man afskaffede blandt andet den førreformatoriske brug af kanonisk ret, som var et kompleks af retsbestemmelser – angiveligt fra kirkemøder og pavelige dekreter. De regulerede åndelige sager, *causae spirituales*, der også inkluderede ægteskabssager, arveret og sædelighedslovgivning. Reformationen skabte på disse områder et juridisk vakuum, som man umiddelbart efter forsøgte at fylde ud ved at bruge Det Gamle Testamente som regelsæt og forskrifter for straf.

Efter reformationen blev det også en udbredt opfattelse, at det var den kristne fyrstes ansvar og pligt at sikre rimelige domsafsigelser i riget samt at drage om-

sorg for folkets sædelighed. Indførelsen af enevælden i 1660 skærpede synspunktet, da den enevældige konges legitimitet hvilede på en forestilling om en pagt mellem kongen og Gud. Man hævdede, at hvis lovgivning og retspraksis kom i modstrid med kristendommen, kunne det udløse Guds vrede ikke blot over kongen, men over hele folket. Det kunne medføre alt fra sygdom i den kongelige familie til fejlslagen høst og invasion fra fremmede stater. At lovgivning og retspraksis var i overensstemmelse med sand kristendom, var kort sagt et spørgsmål om national sikkerhed og rigets overlevelse.

Derfor udvikledes i løbet af 1600-tallet den praksis, at kongen konsulterede Det Teologiske Fakultet inden domfældelse i særlig kritiske sager. Fakultetets betænkninger er bevaret uden lakuner, men dette enestående materiale er endnu ikke systematisk undersøgt. Arbejdet med disse kilder giver mig derfor mulighed for at afdække, hvordan skiftende tiders teologiske opfattelser fik konkrete konsekvenser for retspraksis og samfundsudvikling i Danmark.

Blodskam og sodomi

Et af de første steder, man i 1700-tallet sporer en systematisk ændring i fakultetets vurderinger af forbrydelse og straf, er sager om blodskam. Denne udbredte type kriminalitet omfattede ikke kun incestuøse forhold mellem blodsbeslægtede, men også besvogrede familiemedlemmer, stedbørn samt familie til afdøde familiemedlemmer, fx afdøde ægtefællers søskende eller børn. Ofte har en yngre mand giftet sig med en enke – typisk for at overtage en virksomhed – og indleder

efterfølgende et forhold til en jævnaldrende steddatter.

Allerede fra 1720'erne ser man i disse sager konsekvenserne af, at teologerne i samspil med nye naturretslige impulser fra Halle i Tyskland i stigende grad anlægger en historisk tilgang til bibelteksten. Man skelner mellem tekstens afsnit, og med inspiration fra den nye forskning begynder man at argumentere for, at dele af Mosebøgerne, herunder dem, der definerer incest og ikke mindst straffen for forseelsen, ikke nødvendigvis har universel retslig gyldighed. I stedet hævdes, at disse dele af bibelteksten er knyttet til en bestemt historisk kontekst, nemlig den gammeltestamentlige samtids retssystem eller "det jødiske Forum". De er således ikke retsligt bindende i en moderne kristen stat.

En anden generel udvikling kan afspejles i sager om sodomi, der her alene henviser til kønslig omgang mellem mennesker og dyr. Der er overraskende mange sager, og de anklagede er normalt enten teenagedrenge eller udviklingshæmmede, som vi ville kalde dem i dag. Konsekvensen for forseelsen var ifølge Mosebøgerne dødsstraf og tilintetgørelse af legemerne, både menneskets og dyrets, hvilket håndhævedes forholdsvis nidkært.

Fra 1730'erne ses imidlertid en forandring, som kan forbindes med pietismens indtog på fakultetet. De yngre professorer betoner, at kristendom og teologi handler om den enkeltes forhold til Gud, og de afviser derfor tanken om, at synd kan forstås som en forurening af landet eller folket. Denne mere individualiserede kristendomsopfattelse fører til, at man anser

det som en absurd tanke, at Gud skulle ønske at straffe folket kollektivt for en enkelt seksualforbryders overtrædelser.

Mord og dødsstraf

En tredje relevant kategori af sager, som samtidig peger hen imod det formelle brud med brugen af mosaisk ret, er mord. Parallelt med pietisternes fokus på introspektion og diagnosticering af det indre menneske kan man i retssystemet se en øget opmærksomhed på det kriminelle subjekts tilstand allerede fra 1730'erne. Det ses i sager, hvor et mord er begået "i Desperation" eller livslede, *taedium vitae*, fordi gerningsmanden søger at blive henrettet – senere betegnes det som indirekte selvmord eller "suicide by cop". Ifølge *Danske Lov* 6-6-1 udløste mord med henvisning til bibeltekstens *jus talionis* – liv for liv – automatisk dødsstraf. Eneste mulighed for straffrifindelse eller utilregnelighed var påvisning af "Raserj og Vildelse", begge ekstroverte eller udadreagerende mentale lidelser.

I kildematerialet ses imidlertid fra 1730'erne en ny interesse for forbryderens subjektive virkelighedsopfattelse, sindstilstand og eventuelt følelsesmæssige motivation – også når den ikke er umiddelbart synlig. Det fører i første omgang til en stigende frustration i retsvæsenet og et ønske fra byretter til Højesteret om en mere rimelig lovgivning. I praksis forsøger man i flere årtier at vride systemet eller nogle gange omgå lovgivningen.

I 1757 kommer et forslag fra generalprokurør, Henrik Stampe, der havde ansvar for forslag til ny lovgivning. Selvom

han i dag er kendt for sit banebrydende juridiske arbejde, var han uddannet teolog fra den pietistiske periode. Han påpegede, at denne type mordere på grund af deres sindstilstand ikke anså døden som en straf, men som en befrielse. Derfor var det meningsløst at henrette dem. I stedet burde de fængsles på livstid og strafudmålingen tage hensyn til forbryderens psykiske tilstand frem for at bygge på bogstavelig bibellæsning. Stampes radikale forslag stødte i første omgang på modstand fra flere sider, men i 1767 blev det gjort til lov.

Teologer bidrog afgørende til udviklingen

Det var med andre ord hverken nye humanistiske eller filosofiske oplysningsideer, der foranledigede den såkaldte lov om melankolske mordere. I stedet viser kilderne, at det lovforberedende arbejde gentager de foregående årtiers teologiske høringssvar, herunder særligt en påpegning af betydningen af forbryderens subjektivitet og de gammeltestamentlige straffes dysfunktionalitet. Samtidig kan vi se, at moderniseringer i strafferetten i Danmark *de facto* indtraf før berømte internationale standardværker, såsom Cesare Beccarias *Om forbrydelse og straf* fra 1764, der ellers formodes at være anledning til fornyelsen af europæisk retstænkning.

Meget tyder i stedet på, at teologiske udviklinger – nyt bibelsyn, individualiseret kristendomsopfattelse og fokus på det menneskelige subjekt – bidrog til en slidstærk sekularisering af retspraksis i Danmark-Norge.